

УДК: 330.342 : 658:005.21

АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ЯК СКЛАДОВОЇ СУЧАСНОЇ СТРАТЕГІЇ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Н.А. Герасимчук, кандидат економічних наук

Проаналізовано зміст категорій «розвиток», «прогрес», «стійкий розвиток» та визначено їх взаємозв'язок як складових стратегій аграрних підприємств.

Розвиток, стійкий розвиток, стратегія, аграрні підприємства.

Стратегія в широкому розумінні є довгостроковим планом дій. Визначення головної мети підприємства є першим кроком у його функціонуванні. На жаль, нестійкий стан економічної системи та її подальша дестабілізація, яка супроводжується порушенням параметрів і зв'язків між її різними складовими елементами, привели до нівелювання, особливо в аграрній сфері, значення стратегічного плану розвитку. Однак практика останніх років показує, що функціонування на основі поточних планів є більш затратним, ніж помилки в стратегічному розвитку, а в підсумку – безперспективним. Тому необхідним є повернення до практики стратегіч-

ного планування з урахуванням основного вектора сучасного економічного розвитку, що визначається двома протилежними за вектором процесами – розвитком та стійкістю, що в сучасній науці поєднані в поняття «стійкого розвитку».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем, пов'язаних із формуванням і вибором стратегії розвитку підприємства присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: І. Ансоффа, В.О. Василенко, О.С. Виханського, Й.С. Завадського, О.П. Градова, В.М. Гриньової, Ю.М. Дерев'янка, І.А. Ігнат'євої, М.Е. Портера, О.І. Пушкаря, А. Стрікланда, А.А.Томпсона, В.А. Забродського, А.Т. Зуба, Т. Сааті, З.Є. Шершньової, Т.І. Ткаченко, Б.М. Мізюка, В.П. Мартиненка, Л.Г. Мельника, та багатьох інших. Проблемою стійкого розвитку в Україні займаються чимало вчених, серед них В. Геєць, О. Барановський, З. Варналій, Б. Данилишин, В. Сахаєв, С.М. Кваша, А.В. Лісовий, М.Й. Малік, С. Мочерний, В. Русан, П.Т. Саблук. Їх роботи містять теоретичне обґрунтування та методики щодо оцінки стану стратегії підприємства з урахуванням національних особливостей розвитку економіки. На наш погляд, всі вони справедливі та мають свої особливі підходи до розуміння даного поняття. Новизна проблеми полягає в аналізі елементів сталого розвитку у процесі формування сучасної стратегії аграрних підприємств.

Мета дослідження – аналіз категорій «розвиток», «прогрес», «стійкий розвиток» та їх взаємозв'язок як складових стратегії аграрного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Категорія стратегії досить багатогранна. Становлення стратегічного управління на підприємствах стикається з рядом методологічних труднощів, одна з яких – вибір ефективної стратегії розвитку підприємства. Процес розробки ефективної стратегічної діяльності аграрного підприємства є багатограним і складним завданням, яке вимагає розгляду й детального аналізу всіх ризиків, виявлення ряду альтернативних стратегій і визначення критеріїв їх ефективності, прийнятних для специфіки сільськогосподарського виробництва. Поряд з проблематикою стратегії як такої, нас цікавить її зв'язок та вплив на неї категорії «сталий розвиток».

Аналізуючи погляди різних учених на визначення стратегії та їх видів, можна зробити висновок, що спостерігаються термінологічні відмінності до визначення стратегії і різні підходи до ознак класифікації стратегій, проте, слід погодитися з Дж. Міддлтоном [4], який відзначає, що «визначення стратегії завжди пов'язане з вибором напряму розвитку діяльності організації і маршрутом цього руху». Усю різноманітність визначення стратегій можна звести до трьох основних груп: 1) стратегія, як засіб досягнення цілей підприємств, план або модель його дій; 2) стратегія, як набір правил ухвалення рішень; 3) стратегія, як програма функціонування підприємств у зовнішньому середовищі, тобто, програма взаємодії з конкурентами, задоволення потреб клієнтів, реалізації інтересів власників, зміцнення конкурентних позицій підприємства.

Так, до першої групи можна віднести Мескона, Альберта, Хедоурі [11], які зазначають, що стратегія є детальним, усебічним, комплексним планом, призначеним для того, щоб забезпечити здійснення місії організації і досягнення її цілей. Прикладом другої групи є визначення стратегії А. Чандлером – «визначення довгострокових цілей і завдань підприємства, коригування діяльності, у зв'язку з цим, і залучення ресурсів, необхідних для виконання поставлених цілей». За таким визначенням, стратегія є засобом координації цілей і ресурсів, що найбільше відповідає концепції стратегічного управління. Стратегія за О.С. Віханським [2] найточніше характеризує представників третьої групи. Ми, у свою чергу, під стратегією розумітимемо набір правил, способів, механізмів розвитку, необхідних для ефективної діяльності підприємства, в умовах обмеженості ресурсів і динамічних змін зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Стратегія тісно пов'язана з категоріями розвитку та стійкості, оскільки без розвитку економіки стає неможливим її виживання, а стійкість є найбільш бажаним станом для підприємства і визначається здатністю протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам. Тому детальний аналіз генези та стану понять «розвиток», «прогрес» і стійкість є необхідним для якісного визначення поняття стратегії аграрного підприємства. Крім цього, необхідно додати до аналізу стійкості також поняття «стійкий розвиток», що, за своєю суттю, найбільш доцільно для розгляду саме аграрного сектору країни.

Найбільш загальне (філософське) поняття розвитку пов'язане з якісними змінами об'єктів, появою нових суспільних форм, інновацій і нововведень, а також з трансформацією внутрішніх і зовнішніх зв'язків цих об'єктів.

Ідея розвитку знайшла своє відображення в органічній концепції Г. Снайперса, який виділяв структуру як внутрішній стан цілого і функцію як спосіб діяльності і трансформації цілого; в системній теорії Е. Дюркгейма та системно-процесуальній конструкції П. Сорокіна в ряді альтернативних моделей, у тому числі, в моделі взаємодіючих соціокультурних полів П. Будье, в цивілізаційній теорії А. Тойнбі та О. Шпенглера і в стадіальній системі К. Маркса [6]. Розвиток у вищезазначених концепціях і моделях асоціюється з циклічністю або спрямованістю (лінійною або нелінійною) процесуальних змін; їх одно- або багатовекторністю; однозначною детермінованістю розвитку або можливістю альтернатив; з еволюційним або стрибкоподібним (революційним) характером політико-економічних та соціокультурних змін; мірою їх штучності і «природності».

З іншого боку, зміст поняття розвитку може бути розкрито, певною мірою, також шляхом порівняльного аналізу з іншими категоріями і процесами. Близьким за значенням поняттю «розвиток» є поняття «еволюція», яка також означає соціальні зміни, що здійснюються на загальних принципах. В еволюційному процесі кожен новий стан по відношенню до попереднього представляється більш досконалим і в кількісному, і в якісному відношенні. Еволюція трактується як процес, що здійснюється сам по собі і є, таким чином, своєрідним саморозвитком [6].

Однак окремі автори бачать різницю між еволюцією і розвитком в тому, що перша відображує переважно зовнішні впливи і дії поверхневого характеру, а друга – внутрішні зміни і процеси, які ведуть до глибинної функціональної перебудови об'єктів та їх складових, а так само самої природи окремих частин цілого. Крім того, еволюція базується на непостійності й випадковості, а розвиток – на циклічному повторенні стійкості [5].

Для більш повного з'ясування суті поняття «розвиток» слід розглянути його також у співвідношенні з такою категорією, як прогрес. Термін «прогрес» ввів Тит Лукрецій Карл (I в. до н. д.). Найбільш поширене тлумачення прогресу полягає у визначенні його як типу чи напряму розвитку, для якого характерним є перехід до більш досконалого стану об'єкта. Це знаходить свій вияв у більш високому рівні організації об'єктів, розширенні їх адаптаційних можливостей до навколишнього середовища, збільшенні еволюційних потенцій і т.п. Таке найбільш загальне визначення стосується, насамперед, соціального та економічного прогресу [5].

У цілому ж, прогрес є досить суперечливим явищем ще й тому, що він має свій зворотній бік – регрес, відступ на нижчі щаблі соціально-економічного та культурного розвитку. Баланс або сальдо між прогресом і регресом, висловлюючись економічною мовою, складається, в кінцевому рахунку, на користь першого, але все це відбувається за надзвичайно гострих зіткнень матеріально-речових, інтелектуальних, духовних компонентів [11].

У свою чергу, співвідношення між такими категоріями як «розвиток» і «зростання» ввів ще у XVIII ст. Й. Шумпетер, який визначив відмінність між економічним розвитком та економічним зростанням, маючи на увазі під першим, насамперед, якісні іманентні зміни господарського кругообігу, під другим – звичайне збільшення населення і багатства. Отже, економічне зростання – це просте збільшення реального ВВП країни, яке відображує значно вужче коло зв'язків і відносин, ніж економічний розвиток. Економічне зростання є органічною складовою економічного розвитку. Можна сказати, що економічне зростання – це кількісний економічний розвиток, а економічний розвиток – якісне економічне зростання [11].

Таким чином, слід зауважити, що економічний розвиток є не просто розширення виробництва, а його ускладнення, диференціація. Поняття економічного розвитку включає наявність такої поведінки і здібностей працюючих, які б абсорбували в сучасну економіку новітні технології, що базуються на досконалії освіті, інфраструктурі та інвестиціях. Іншими словами, економічний розвиток означає систематичне, довготривале і масове поліпшення матеріальних і духовних умов життя людей на основі зростання продуктивності праці й капіталу.

Сучасне розуміння розвитку будується, перш за все, на концепції сталого розвитку, яка останніми роками значно еволюціонувала як наукова категорія.

Еволюція поглядів щодо наукової категорії «розвиток» в економічній теорії має два найбільш поширених напрями: кейнсіанський та неокласичний.

Так, погляди кейнсіанців по відношенню до змістовної частини розвиненого суспільства базувалися, перш за все, на динаміці темпів зростання валового національного продукту. Глибокі соціальні й інституціональні зміни виявлялися в тіні, а на перший план виходило співвідношення інвестицій і темпів зростання валового національного продукту [4].

Потім з'явилася теорія «великого поштовху», основоположниками якої були П. Розенштейн та А. Родан. Вони пов'язували розвиток з глибокими структурними змінами, що охоплюють основні галузі народного господарства. І, як і раніше, як і в теорії самопідтримки зростання, на першому плані виявлялися тільки техніко-економічні проблеми [6].

Інше розуміння «розвитку» пропонувала модель економічного зростання з двома дефіцитами, авторами якої була група американських вчених Х. Ченері, М. Бруно, А. Страут та ін. Розвиток трактувався як витіснення зовнішніх джерел фінансування внутрішніми, як заміна імпортованих товарів вітчизняними, як створення передумов для подолання зовнішньої фінансової залежності [6].

У свою чергу, неокласична школа пропонувала підходити до питань розвитку на основі таких моделей:

Модель з надлишковою пропозицією праці, автором якої є лауреат Нобелівської премії Уільям Артур Льюїс. Він представляв «розвиток», перш за все, як подолання дуалізму між традиційністю та сучасністю, між доіндустріальною та індустріальною, між натуральною і ринковою економіками [4].

Потім з'явилася модель, автором якої був Г. Мюрдаль. У ній «розвиток» розглядався з точки зору підвищення міри задоволення основних потреб усіх членів суспільства.

У моделі Солоу «розвиток» розумівся як накопичення людського потенціалу з його найбільш ефективною формою, коли створені необхідні передумови для його практичної реалізації в народному господарстві. На сьогодні еволюція поглядів на проблему «розвитку» досягла його розуміння в більш широкому сенсі, ніж це було у працях кейнсіанців і неокласиків. Тобто, нині розвиток необхідно пов'язувати, в першу чергу, з розвитком всіх сфер життєдіяльності суспільства. Таке розуміння розвитку і визначило появу концепції сталого розвитку [4].

Неточність українського перекладу поняття «*sustainable development*», яке вперше увійшло у світову практику після міжнародної конференції в Ріо-де-Жанейро в 1992 р., в трактуванні його як просто «постійний» або «поступовий» розвиток, тоді як точний переклад цих англійських термінів слід інтерпретувати, як «підтримувати, не давати припинитися, обірватися, згаснути», тобто, як безперервно підтримуваний розвиток, що набагато повніше відповідає визначенню його Комісією Брундтланд [12].

З безлічі визначень категорії «сільський сталий розвиток» (Онищенко О., Юрчишин В. [10], Малік М.Й. [8], Хвесик М.А. [8]) найбільш широке розуміння його належить видатним українським вченим М.Й. Маліку і М.А. Хвесіку: «Сільський розвиток – формування життєздатної системи, сукупності знань про сільський соціум, механізми ведення сільського господарства на засадах сталого розвитку на всій сільській території. Сталий

розвиток має на меті досягнення взаємопов'язаних цілей соціальної, економічної та екологічної стійкості як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі» [8]. Всі визначення «сталого розвитку» не мають на увазі стійкість в сенсі постійного зростання або розвитку в кількісному сенсі, а невизначене або якісний розвиток. Тому критика українськомовного терміна за двозначність є недолугою, а всі розбіжності зводяться до правильності розуміння сформованого в українській мові поняття «сталий розвиток», тобто, слово «sustainable» → «сталий» необхідно розуміти не як «постійний», а як «стабільний» або «триваючий». Незважаючи на те, що термін «сталий розвиток», використовуваний нині в концепції сталого розвитку, було запозичено з популяційної динаміки до екології, ми вважаємо, що таке універсальне поняття не можна зводити тільки до екологічного аспекту, тим більше, що воно вже в принципі стало міждисциплінарним.

Сьогодні вже існує ряд наукових робіт, в яких визначено поняття «сталий сільський розвиток» (Александров М.С., Дієсперов В.С., Булавка О.Г., Лісовий А.В., Якуба К.І.), узагальнивши які можна припустити, що під стійким економічним розвитком в аграрній сфері слід розуміти такий розвиток, за якого забезпечується відтворення всіх чинників виробництва і економічної системи в цілому. На нашу думку, стійким може вважатися лише такий економічний розвиток, який забезпечує динамічний розвиток усієї економічної системи в заданому напрямі за певний період часу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підкреслюючи обґрунтованість концепції досягнення сталого економічного розвитку економіки, в тому числі в аграрній сфері, необхідно відзначити ту обставину, що розглянуті нами поняття належать до складних багаторівневих категорій, мають багатоаспектний і суперечливий зміст, а перехід концепції сталого розвитку в практичну площину у сільському господарстві ускладнений відсутністю фактично реалізованих заходів по досягненню сталого розвитку на національному та регіональному рівнях.

У зв'язку з відсутністю офіційних оціночних індикаторів, виникає необхідність іншого роду непрямой оцінки розвитку аграрної сфери. Дослідження теоретичних положень економічної теорії дозволило встановити, що категорії «стійкий розвиток» і «стратегія» тісно пов'язані між собою, з одного боку, розвиток розглядається як результат реалізації стратегії, а з іншого – стратегія визначається як інструмент забезпечення розвитку підприємства. Всі ці визначення ґрунтуються на здатності системи повертатися в початковий стан або залишатися в незмінному стані при впливі на цю систему як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, що прямо приводить до необхідності адаптувати формування стратегії аграрного підприємства до умов функціонування в межах концепції сталого розвитку.

Список літератури

1. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [Булавка О.Г., Якуба К.І., Дієсперов В.С., Александров М.С.]; за ред. Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ІАЕ, 2012. – 182 с. (С. 100–106).
2. Виханский О.С. Стратегическое управление / О.С. Виханский – М. : Гардарики, 1998. – 296 с.

3. Джон Миддлтон. Библиотека избранных трудов о стратегии бизнеса. Пятьдесят наиболее влиятельных идей всех времен / Джон Миддлтон ; пер. с англ. Е. Незлобина. – М. : Олимп-Бизнес, 2006. – 272 с.

4. Дієсперов В.С. Сталий сільський розвиток: проблеми становлення / В.С. Дієсперов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 216 с.

5. Жаліло Я. А. Деформації моделі економічного зростання в мовах політико-економічного циклу й перспективи їх подолання / Я.А. Жаліло // Фінанси України. – 2007. – № 10. – С. 139–147.

6. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000. – 864 с.

7. Люлёв А. В. Роль стратегического управления в контексте устойчивого развития / А. В. Люлёв // Проблемы та перспективи соціально-економічного розвитку України : Матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції, 15 квітня 2009 р. – Сімферополь : ЦРОНІ, 2009. – Т. IV. – С.10–11.

8. Малік М.Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та екологічнобезпечного агропромислового виробництва / М.Й. Малік, М.А. Хвесик // Економіка АПК. – 2010. – № 5.

9. Мескон М. Основы менеджмента / Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. – М. : Дело, 1994. – 704 с.

10.Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. – 2006. – № 10. – С. 4–12.

11.Шершньова З. Є. Стратегічне управління : підручник / З.Є. Шершньова – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.

12.Towards a Sustainable Economic Paradigm: From Labour to Resource Productivity – Proceeding for the conference // UNEP DTIE, 2013. – http://www.unep.org/dtie/Portals/126/At_a_glance_UK.pdf

Проанализировано содержание категорий «развитие», «прогресс», «устойчивое развитие» и определена их взаимосвязь как составляющих современной стратегии аграрных предприятий.

Развитие, устойчивое развитие, стратегия, аграрные предприятия.

In the article analyzed the contents of such categories as "development", "progress", "sustainable development" and defined their correlation as components of the modern strategy of agricultural enterprises.

Development, sustainable development, strategy, agricultural enterprises.